

International Journal of Languages' Education and Teaching

ISSN: 2198 - 4999, Doi Number: 10.18298/ijlet.614

Year 4, Issue 2, August 2016, p. 167-182

CONSIDERATIONS ABOUT THE STRUCTURE OF “VARSIN YIKILSINDI NE VARSA.”

Hasene AYDIN ¹

ABSTRACT

It is said that there are not imperfect and dubitative of imperative in grammar books. In spite of this it is seen that $\{-DI\}$ and $\{-mIş\}$ may get together with imperatives as in the examples “Varsın yıkılsındı ne varsa.”, “Niçin bu adam İnce Memeddür desinler de ağıt söylesinlerdi üstüne?”, “Geçerken bana gümrükten bir karton sigara almış istersem.”, “Dur ben bir düşünüyümdü.”, “Şimdi gidelimmiş...”, “Dert ettiğim şeye baktı.”. These examples have widespread application in language. These attract the attention that the said suffixes do not form combined suffix structures like $\{-sIndI\}$, $\{-sInlArdI\}$, $\{-sInmIş\}$, $\{-sInlArmIş\}$, $\{-AyImdI\}$, $\{-AlImdI\}$, $\{-\emptyset+DI\}$ etc. and $\{-DI\}$ and $\{-mIş\}$ involve not only imperatives but also the whole sentences that are formed by verbs conjugated with imperatives. In this way a structure having predicate that is an internal sentence consists of and this structure that it's subject is in deep structure is used as nominal sentence. $\{-DI\}$ and $\{-mIş\}$ undertake a function as a statement transfer or consideration transfer in this structure. $\{-DI\}$ is generally used for transfer of witnessed and known expressions. In case $\{-mIş\}$ is used for transfer of earwitnessed and learned statements or considerations else emphasize witnessed but despised, ridiculed and unacceptable expressions. The statements and considerations that belong to both transmitter and others can be transferred using said structures. This transfer can be determined by evaluation tips within the frame of the context. It is thought that it is direct transfer when the sentences that are formed by verbs conjugated with imperatives are given exactly the same and transferred with $\{-DI\}$ and $\{-mIş\}$; it is free indirect transfer when the sentence has some changes in this structure.

Key Words: Direct transfer, free indirect transfer, imperative, nominal sentence.

“VARSIN YIKILSINDI NE VARSA.” YAPISININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

ÖZET

Dil bilgisi kitaplarında emir kipinin hikâye ve rivayet çekiminin olmadığı yönündeki bilgilere karşın “Varsın yıkılsındı ne varsa.”, “Niçin bu adam İnce Memeddür desinler de ağıt söylesinlerdi üstüne?”, “Geçerken bana gümrükten bir karton sigara almış istersem.”, “Dur ben bir düşünüyümdü.”, “Şimdi gidelimmiş...”, “Dert ettiğim şeye baktı.” örneklerindeki gibi emir kipi eklerinin üzerine $\{-DI\}$ ve $\{-mIş\}$ eklerinin gelebildiği, bu örneklerin dilde yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Burada dikkati çeken nokta, söz konusu eklerin $\{-sIndI\}$, $\{-sInlArdI\}$, $\{-sInmIş\}$, $\{-sInlArmIş\}$, $\{-AyImdI\}$, $\{-AlImdI\}$, $\{-\emptyset+DI\}$ vb. biçimde birleşik ek yapısı oluşturmadığı; $\{-DI\}$ ve $\{-mIş\}$ eklerinin kapsama alanına sadece emir kipi eklerinin değil emir kipi ekleriyle çekimlenmiş eylemlerin kurduğu cümlelerin tamamının girdiğidir. Böylece yüklemi iç cümle olan bir yapı oluşmakta, öznesi derin yapıda kalmış bu yapı, ad cümlesi olarak kullanıma çıkmaktadır. $\{-DI\}$ ve $\{-mIş\}$ eklerinin söz konusu yapı içinde söz ya da düşünce aktarımı işlevi üstlendiği anlaşılmaktadır. Tanık olunan, bilinen söylemin aktarımında genellikle $\{-DI\}$ kullanılırken duyulan, öğrenilen söz ya da düşünceleri iletme veya tanık olunan ancak küçümsenen, alay edilen, kabul edilemeyen söylemleri vurgulamak için $\{-mIş\}$ ekinden yararlanılmaktadır. Anılan yapılar kullanılarak hem vericiye hem de başkalarına ait düşünceler ve sözler aktarılabilir. Bu aktarım, bağlam çerçevesinde verilen ipuçları değerlendirilerek belirlenebilmektedir. Yüklemelerindeki eylemlerin emir kipi ekleriyle çekimlendiği cümleler, aynen verilir ve $\{-DI\}$ ya da $\{-mIş\}$ ekleriyle aktarırsa bir çeşit dolaysız aktarımdan söz edilebileceği; cümlelerin bu yapı içinde bazı değişikliklerle yer alması durumundaysa bağımsız dolaylı aktarım özelliği gösterebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dolaysız aktarım, bağımsız dolaylı aktarım, emir kipi, ad cümlesi.

¹ Arş. Gör. Dr., Uludağ Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1. Giriş

Dil bilgisi kitaplarında emir kipinin hikâye ve rivayet çekiminin olmadığı yönündeki bilgilere karşın “Varsın yukılsındı ne varsa.” (Akbal, 1967: 13), “Niçin bu adam İnce Memedir desinler de ağıt söylesinlerdi üstüne?” (Kemal, 1990: 188), “Geçerken bana gümrükten bir karton sigara alsınmış istersem.” (Günay, 2008: 14), “Dur ben bir düşüneyimdi.” (Canıgüz, 2013: 6) , “Şimdi gidelinmiş....”(Tahir, 2007: 12), “Dert ettiğim şeye baktı.” (Canıgüz, 2013: 6) örneklerinde görüldüğü gibi emir kipi eklerinin (-{AyIm}, -{Ø}, -{sIn}, -{Allm}, -{sInlAr}) üzerine -{DI} ve -{mIş} eklerinin gelebildiği, bu örneklerin dilde yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Ancak çalışmalardan konuyla ilgili aydınlatıcı bilgilere ulaşamamaktadır. Çünkü kimi araştırmacılar; emir kipinin hikâye, rivayet ve şart çekimi olmadığı yönünde görüş bildirmekte; kimi, söz konusu çekimin olduğunu ifade etmekte; bazı araştırmacılar ise adını koymadan bu birleşimin olduğunu söyleyip örnekler verirken yapıyla ilgili yeterince açıklama yapmamaktadır. Dolayısıyla konuyla ilgili çalışmalara ve dil bilgisi kitaplarına bakıldığında üç farklı tutum sergilendiği görülür:

1. Emir kipinin hikâye, rivayet ve şart çekiminin olmadığı yönünde aynı görüşü paylaşan araştırmacılar:

Ergin, emir kipinin hikâye, rivayet ve şart çekimlerinin olmadığını şöyle ifade etmiştir: “Emir şeklinin hikâyesi yoktur. Çünkü emir hitap kipidir. Doğrudan doğruya ve söyleniş anında ortaya çıkar. Geçmişte cereyan etmesi, hikâye hâlinde bildirilmesi bahis konusu olamaz.” (2002: 323) “Emir şeklinin rivayeti de yoktur. Çünkü bir hitap olan emir rivayet edilmez. Yalnız üçüncü şahıs emirler benimsenmeden tekrarlanır ve başkasına anlatılırken parantez içi sözü şekline sokularak sonlarına rivayet eki eklenebilir: nadir kullanılan gelsin-miş, gitsinler-miş misallerinde olduğu gibi.” (2002: 324) “Emir şeklinin şartı da yoktur.” (2002: 325)

Ergin, emir kipinin rivayetini kabul etmezken “gelsinmiş” yapısında -{mIş} ekinin aktarma işlevi üstlendiğine dikkat çekmiştir (2002: 324).

Korkmaz da “Tasarlama kipleri arasında yer alan emir kipi, söyleniş anında kesin olarak gerçekleşmesi istenen ve beklenen bir oluş ve kılışı karşıladığı için, bu kipin geçmiş zamana aktarılarak anlatılması söz konusu değildir. Bu nedenle emir kipinin hikâyesi yoktur.” (2003: 754) der. Emir kipinin rivayet ve şart çekiminin olup olmamasına dair açıklama yapmaz. Ancak “Fiil Çekimi Cetveli”nde emir kipinin hikâye, rivayet ve şart çekimini “yok” biçiminde işaretlemiştir (2003: 779).

Ercilasun, konuyu şöyle dile getirir: “Hepimizin bildiği gibi emrin hikâyesi ve rivayeti olmaz. Diğer tasarlama kiplerinde ise hikâye ve rivayet vardır.” (2004: 65)

Banguoğlu’na göre de emrin bir tek kipi vardır: “Buyurunun bildirme kipi, bir tek kipi vardır. Demek ki onun öbür üç tarzı, anlatması, söylentisi, şartı olmaz. Bu tek kip de tekli ve çoklu 2. ve 3. kişilerden ibarettir.” (2007: 473)

Gencan da “Eylem Çekim Çizelgesi”nde buyruk kipinin hikâye, rivayet ve şart çekimi bölümlerini “yok” biçimde işaretlemiştir (2001: 394-395). Ancak “öyküleme biçimi” başlığı altında şu açıklamayı da yapar: “-di (idik) ekeylemi buyurma kiplerinden başka bütün kiplere gelir. Buyu[r]ma kipinin yalnız üçüncü kişisine de geldiği olur:

... nereye gitsindi bunlar; birçok yakın memleketler Alman Yahudilerine kapılarını kapamışlardı.

ZORAKİ DİPLOMAT (Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

Damat İbrahim Paşa devrine ‘Lale Devri’ denildiği gibi, şu Demokrat Parti devrine de ‘lüks otomobil devri’ desek pek yerinde olmaz mı? Birkaç Halk Partilinin de yakayı bu sevdaya kaptırdığı söylenir. Ne yapmışlardı? Ne yapabilirlerdi?..

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

Bıraksınlardı da rahatça bitireyim.

(Semih Tiryakioğlu)

– Bu diyardan o geçmesin de kim göçsündü?

– Bu sırrı annesine açmış olmasındı!

– Annesi genç yaşında ne diye ölsündü!

Bu örneklerden -di öyküleme takıları atılınca anlamda değişiklik olmuyor; ancak geçmiş zaman anlamından sıyrılan -di’ler tümcelere (eklendikleri yüklemelere) duygu değerleri katmaktadır:

a) Karamsarlığın doğurduğu şaşkınlık kuşkusu;

b) Bu kuşkunun, sorulu-ünlemlerle anlatımla ses ve söyleyiş tonunda canlanması...

... günlerce bekletmemişti onu. Neden bekletsindi? Ona rastlayabilmek için günlerce o yollarda koşmamış mıydı?

(Mükerrem Kâmil Su)” (2001: 385-386)

Ediskun, aynı görüşleri paylaşmakla birlikte dildeki söz konusu kullanımlara da açıklama getirmeye çalışmıştır: “Bundan başka, bugün, günlük konuşmalarda rastlanan bilsindi, gelsindi, okuyundu, deyindi, gidindi biçiminde hitap görevli ve gerekli anlamı sezdirenen bir emir daha bulunmaktadır. Bunun yapısı iki biçimde düşünülebilir:

1) Türkçe’de şimdi anlamına gelen bir imdi (emdi) kelimesi vardır. m’nin n’ye dönmesi ve ünlüler uyumuna uymasıyla, -(y)indi, -(y)ındı, -(y)ündü, -(y)undu kelimelerinin emir kipinin II. tekil kişisine ulandığı, bu emrin, bu bileşimden oluştuğu düşünülebilir: Gelindi – okuyundu – vurundu – tutundu – göründü – ağlayındı... gibi.

2) Haydi! (= hadi) anlamına gelen di! ile emir kipinin II. ve III. kişilerinin bileşiminden oluştuğu da benimsenebilir: Gelin di! – okuyun du! – desin di!.. gibi.” (2003: 185-186)

Ediskun, rivayet ve şart çekimleriyle ilgili olarak da şu açıklamaları yapar: “Genellikle, emrin rivayeti de olamaz. Çünkü, emir kipi bir hitap biçimidir. Hitabın ise rivayeti olamaz. Bununla birlikte, tekil ve çoğul III. kişi emir kiplerinin gitsinmiş, gelsinlermiş biçimlerinde kullanıldıklarına rastlamaktayız. Bu, emir kipinin rivayeti değil, başkasından işitilen emirli bir sözü rivayete dayanarak anlatmadır. Örneğin: ‘Öğretmen söylemiş: Nuri kendisini gidip görsünmüş’... gibi.” (2003: 206) “Emir kipinin, istek kipinin, dilek-şart kipinin şart bileşik zamanları yoktur.” (2003: 209)

Adalı da emir kipinin hikâye ve rivayet çekiminin olmadığını söylemektedir: “Öyküleme ardılı, buyurum istemiyle kullanılmaz. (...) Belirli geçmiş ve buyurum istemiyle aktarma ardılı kullanılmaz.” (2004: 50)

2. Emir kipinin hikâyesi ve rivayeti olduğu yönünde görüş bildiren araştırmacılar:

Deniz Yılmaz, ikinci çoğul ile üçüncü tekil ve çoğul emir kipi eklerinin “idi” biçim birimiyle birleşebildiğini bildirir ve bu yapıları “emir kipi geçmiş zaman ulamı” içinde değerlendirir. Araştırmacı, ikinci kişi emir kipi ekinin de -{DI} ekini alabildiği yönündeki açıklamasıyla dikkat çekmektedir:

“Emir kipinin iki özel zaman ulamı vardır:

1. Emir kipi şimdiki zaman ulamı: 2. tekil şekli sıfır biçim birimine sahip olan dört şahıs şeklerinden (-Ø, -sîn, -în(îz), -sînlEr) oluşan ulamıdır. Örnek: *Keseği cebinize koy-unuz.* (HE, SB, 181) vb.

2. Emir kipi geçmiş zaman ulamı: 2. çoğul ile 3. tekil ve çoğul şahıs şekillerine idi biçim biriminin getirilmesiyle (-sîn + idi, -în(îz) + idi, -sînlEr + idi) meydana gelen ulamıdır. Örnek: *Bilinen yol buyusa, başkasının bilgisinden niye yararlanma-sındı sanki?* (BK, GKB, 194); *Burası insanların birbirini zerre kadar umursamadığı bir yerdi. Bağır-ınızdı, çağır-ınızdı, kimse başını çevirip ne oluyor yahu, demeyecekti. (informant); Kimler bağırmıştı böyle, çık-sınlardı ortaya.* (BK, GKB, 143) vb.” (2012: 119)

Benli, yüksek lisans tezinde emir kipinin hikâye çekiminden söz etmiş ve bu kullanıma dair örnekler sunmuştur:

“II.1.8.1. Emir Kipinin Hikaye Çekimi

Emir kipiyle oluşturulmuş cümlelerde birleşik çekim oluşturan tek yapı emir kipinin hikâye çekimidir. Emir kipi ile çekimlenmiş bir fiile getirilen -erdi yapısı, Eski Uygur Türkçesinde dilek-istek anlatmak için kullanılan bir yapıdır. (...) Taranan eserlerde bu şekilde kullanılmış 18 cümle bulunmaktadır.

· Tükel bilge maytrı bukanığ körelim erti.. Bu tenri kuorağı yime bizni körmezünler erdi.. ‘Mükemmel hikmetli Maytrı burkanı görelim (fakat) bu tanrılar topluluğu bizi görmesin.’ (M. 125-25/27).

· Yalarjuklar hanı eligler begler barça bo nom erdiniğ boşgunzunlar tutzunlar, ayazunlar ağırlazunlar ukzunlar onarzunlar tapınzunlar udunzunlar, ögzunlar alkazunlar erti tep teser, inçip bo nom erdininin terin yörüğü ulug asıgısakınguluksuz sözlegülüksüz tetir, ‘İnsan hükümdarlar, beyler bütün bu öğreti mücevherini öğrensinler tutsunlar. Saygı göstereyin, anlasın, iyileştirsin, hizmet etsinler, övsünler, deyiş ‘Niçin’ denirse şöyle ki bu öğreti mücevherinin anlamı derin, faydası büyük düşünülemez, söylenemezdir.’ (AYS VI. -0809/11/12/13/14).

Biz tükel bilge maytrı bukanı kutın yakın teggeli yüzün körgeli bolalım erdi.. kentü tsuyumuzın yazukumuznu açalım yadalım erdi.. ‘Biz mükemmel hikmetli Maytrı burkan’ın asâletine yaklaşabilelim ve yüzünü görmeğe muktedir olalım! Kendi günahlarımızı itiraf edelim!’ (M. 132-48/49).” (2013: 117-118)

Benli, çalışmasının sonuç bölümünde “Birleşik fiillerle çekimleri bulunmayan emir kipinin hikâye çekimi istisnadır ve bu çekim cümlelerde ‘istek’ anlamını karşılamaktadır. Bu yapının kullanımı da sıklık göstermektedir.” (2013: 185) açıklamasını yapmıştır.

Üstünova, “Bugün kimse ölmesindi.” örneğindeki “ölmesindi” eyleminin emrin hikâyesiyle; “Emir geldi. Mektup yazmasınlarmış.” örneğindeki “yazmasınlarmış” eylemininse emrin rivayetiyle

çekimlenmiş olduğunu söylerken (2004: 684) konuyla ilgili olarak “Dilbilgisi kitaplarında emir kipinin birleşik çekimi yer almaz. Ancak az da olsa yazılı metinlerimizde bu çekime rastlayabiliyoruz.” (2004: 685) notunu düşmüştür.

Abik de benzer örnekleri incelediği çalışmasının sonunda “Tanık cümlelerimize göre bugün Türkiye Türkçesinde emrin hikâye birleşik çekimi üçüncü tekil kişide en yaygın, üçüncü çoğul kişilerde daha az, emrin rivayeti üçüncü tekil kişide çok az olarak kullanılmaktadır. Tanıklarımızda birinci çoğul kişi emrin hikâyesine bir kez rastlanmıştır. Bu yapının çok nadir olduğu görülmektedir. Bu kullanımları emir çekimli şekillerin kalıplaşması ve isim gibi kullanılmaları olarak değerlendirmek mümkün olabilir.” (2000: 76) biçimindeki sözleriyle emrin hikâyesi ve rivayetinin olduğunu belirtir ve bu yapıların kalıplaşarak ad gibi kullanıldıklarını düşündüğünü ifade eder. Ancak bu kullanımların birinci kişiye ait bir iç konuşmayı ya da anlatıcının bakış açısını aktaran yapılar olabileceğine de dikkati çekerek konuyla ilgili daha ayrıntılı çalışmaların yapılması gerektiğini dile getirir (2000: 76).

3. {-DI} ve {-mİş} eklerinin hikâye ve rivayet eki olup olmadığına değinmeden emir kipi ekleriyle bu eklerin birleşiminden söz eden ve açıklama getirmeye çalışan araştırmacılar:

Karahan, bu gibi yapılarda, örneğin “gel-sin-miş” yapısındaki “gel-sin”in isim değerinde olduğunu, “imiş”in ek eylem görevinde kullanıldığını düşündüğünü belirtmiştir: “Gel-sin-miş örneğinde, gel-sin’e verilen değer isim değeridir. Gel-sin-miş, hasta-y-miş... örneklerinde i-miş bana göre ek fiil.” (2004: 71)

Aydın, üçüncü tekil ve çoğul emir kipi ekleriyle ikinci kişi emir eklerini karşılaştırmış, bu yapıların birbirinden farklı kategorilerde değerlendirilmesi gerektiğini örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Aradaki farklılıklardan biri olarak üçüncü kişi emir eklerinin {-DI} ve {-mİş} eklerini alabilmesini gösterir ancak bu yapıları adlandırmaz: “Türkçede herhangi bir yapı içinde görülen kip ya da zaman ekleri söz konusu yapının sadece belirli kişi/sayı çekimlerinde değil, tüm kişi/sayı çekimlerinde görülebilmektedir. Sözgelimi, Türkçede -DI ya da -mİş ekleri, gereklilik kipinin sadece bazı kişi/sayı çekimine değil, tüm kişi/sayı çekimlerine eklenebilmektedir: gelmeliydim, gelmeliydin, gelmeliydi, gelmeliydik, gelmeliydiniz, gelmelilerdi vb. Ancak buyrum tümcelerinin çekiminde bunun böyle olmadığı görülmektedir. İkinci kişi buyrum yapılarında -DI ya da -mİş eklerine izin verilmezken, üçüncü kişi buyrum yapılarında bu eklerin yer aldığı (18) ve (19)’daki örneklerde görülebilmektedir:

(18) Annemin zorla giydirdiği abuk kılıklardan sonra bu nefisti. Annem halt etsindi. Ablamla beni bir örnek giydirmeye bayılırdı. (A.Özyilmazer, ‘Ya rüküşsem?!’, Sabah Gazetesi, 04.04.2005)

(19) Sonradan gelenler gitsinmiş. Peki, öyleyse oyalanmasın, başta o sözü söyleyenler olmak üzere, adada yaşayan herkes bir an önce bohçasını toplasın. (A.Çubukçu, ‘Amerika kuyu kazıyor!’ Evrensel, 02.06.2002)” (2007: 157)

Bacanlı da bu birleşmeye değinir ve Ergin gibi o da bu yapılarda aktarmanın söz konusu olduğunu ifade eder: “Aktarmalı dolaylılık temelindeki ironiler, gramer kuralları çerçevesinde imiş koşacıyla birleşmesi imkânsız olan unsurların bile aynı yüklemde buluşmasına neden olmaktadır. Bunlardan biri de -sin 3. şahıs emir ekli bileşimdir:

(4) 'Dinlemiyor. Bırakın beni efendim diyor. Su testisi suyolunda kırılırmış. Memlekete kılıcı ile hizmet edemiyormuş; bari kalemi ile hizmet etsinmiş. Bu işlerde yaşın ne ehemmiyeti olurmuş?' (2006: 39)

Türkyılmaz, çalışmasında {-sIn} ekinin üzerine {-DI} ve {-mİş} eklerinin gelebilme konusuna değinmemiş ancak ekin işlevlerini açıklarken verdiği örneklerin arasına bu yapıları da katmıştır:

"Aslında ölsün mü, ölnesin miydi, bunu bile tam bilemiyordu. (DDK, 30)" (1999: 58)

"Cellât Taşı, büyük yalnızlığını yine bir başına yaşayacaktı bu büyük avluda. Varsın avlu kapısının iç ve dış tarafındaki mermer levhalar bir övgüyü dile getirip dursunlardı. (FY, 155)" (1999: 68)

Demir'in verdiği şu örnek, Kıbrıs ağzlarında da {-sInmİş} yapısının kullanıldığını göstermektedir: " (1) Okula gidecekmış de okusunmuş da öğretmen olsun." (2002: 132) Demir, bu kullanımda "imiş" in aktarma bildirdiğini ifade eder.

Konuyla ilgili olarak Börekçi'nin de görüşleri alınmıştır: "Burada /-ø+sIn/ biçimbirimi emir işlevinde değil; yüklem ismi yapan sıfat-fil görevinde. Emir eki sıfırlaştığı için İ- fiili şahıs ekinden sonra kullanılmış. Var-ø-sın ... ø-sın biçiminde bir kalıplaşma/deyimleşme söz konusu. Bu değerlendirme Leyla Hanım'ın yorumuna da uygun. İsimleşen bir cümle kalıbı söz konusu. Nasıl gelsindi. Gelemezdi... gibi. Emir işlevi yok. İletişim işlevi açısından değerlendirirsek emir cümleleri çağrı işlevlidir. (Alıcıyı harekete geçirmeye yöneliktir.) Ancak bu yapılarda çağrı değil anlatım işlevi söz konusu. Tahkiye ya da tasvir cümlelerinde olduğu gibi." (14 Mart 2014 tarihli e-posta).

2. Yöntem

Konu üzerinde görüş birliği sağlanamamış olması, kullanımda olan bu söylemin sorgulanması gerektiğini düşündürmüştür ve bu çalışmada emir kipi eklerinin üzerine {-DI} ve {-mİş} eklerinin gelmesiyle oluşan yapıların açıklanması amaçlanmaktadır. Bunun için çeşitli yazınsal eserlerden örnekseme yoluyla seçilen örneklerle yazar tarafından oluşturulan bazı cümleler ele alınmış ve bağlam çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3. Bulgular ve Yorumlar

Johanson, A. Tietze'nin {-sIndI} birliğinin bağımsız dolaylı söylem için belirleyici olduğunu düşündüğünü bildirir (1971).² İncelenen örneklerde de cümle aktarımlarının olduğu belirlenmiştir. Emir kipi ekleriyle çekimlenmiş eylemlerin kurduğu cümlelerde emir kipiyle verilen bir istek, emir, kuşku, olabilirlik, şaşkınlık, beklenmezlik, kararsızlık, küçümseme, alay vb. anlamsal nitelik taşıyan bir iletinin aktarımı söz konusudur. Bu yapıyla kimi zaman söz, kimi zaman da düşünce aktarımının gerçekleştirildiği görülür. Hatta aktarılan söz ya da düşünce, aktaranın kendisine ait

² Bu çalışmada Lars Johanson'un "Aspekt im Türkischen" adlı eseriyle ilgili olarak Prof. Dr. Nurettin Demir'in, ilgili eserin Türkçeye çevrilmesi yönünde devam eden çalışmasından yararlanılmıştır.

olabileceği gibi başkasına da ait olabilir. Bütün bunlar, cümlelerin içinde yer aldığı bütünden yani bağlamdan anlaşılır.

Emir kipi ekleriyle kurgulanmış cümleler, dile getirilme ya da düşünülme zamanından sonra aynen (dolaysız) ya da değiştirilerek (dolaylı) aktarılabilir. Dolaysız aktarımda, bilindiği gibi, aktarılan söylem aynen verilirken “*dedi, düşündü*” vb. bir aktarma eyleminden yararlanılmaktadır. Dolaylı aktarımdaysa aktarılan söylemde birtakım değişiklikler yapılmaktadır.³ Emir kipi ekiyle çekimlenmiş eylemlerin kurduğu cümlelerin aktarıldığı söylemlerde iki yöntemin tercih edildiği belirlenmiştir. Bazen aktarılan söylem, aynen verilir. Bu yönüyle cümle, dolaysız aktarım özelliği gösterir ancak bir aktarma eylemi kullanılmaz. Bu örneklerde {-DI} ya da {-mIş} ekinin üzerine geldiği *i-* eyleminin bir çeşit aktarma eylemi olarak kullanıldığı, dolayısıyla bu yapıların dolaysız aktarım cümleleri olduğu düşünülmektedir. Böylece emir kipi eklerinin üzerine gelen {-DI} ve {-mIş} eklerinin {-sInI}, {-sInIArdI}, {-sInmIş}, {-sInIArmIş}, {-AlImDI} vb. biçimde birleşik ek yapısı oluşturmadığı, aktarma işlevi üstlenen {-DI} ve {-mIş} eklerinin kapsama alanına sadece emir kipi eklerinin değil emir kipi ekiyle çekimlenmiş eylemlerin kurduğu cümlelerin tamamının girdiği anlaşılmaktadır.

Ergin, dil bilgisindeki birleşik çekimle ilgili olarak “*Birleşik çekimde yardımcı fiilin önündeki asıl fiil kipi şüphesiz bir çeşit isim durumuna düşmektedir. Böylece, isim olarak hiç bir zaman kullanılmayan, daima fiil hüviyetini muhafaza eden kipler bile i- fiilinin önünde aslında isim muamelesi görmektedirler.*” (2002: 320-321) der. İncelenen yapıda da emir kipi ekiyle çekimlenmiş bir eylemin kurucu öge olarak görev yaptığı cümle, ad konumuna geçmekte ve *i-* eylemiyle birleşmektedir. Karahan da bu yapıda emir kipi ekiyle çekimlenmiş eylemin ad değerinde olduğuna dikkat çeker (2004: 71). Ancak burada şu göz ardı edilmemelidir: Emir kipi ekiyle çekimlenmiş eylem, cümle kurucusudur ve kendine bağlanan diğer ögelerle birlikte bir bütün oluşturur. Ayrıca *i-* eylemi üzerine gelen {-DI} ve {-mIş} eklerinin aktarma işlevi üstlendiği düşünüldüğünde aktarılanın sadece eylem değil cümlelerin tamamı olduğu görülür. Dolayısıyla bu yapıda cümle aktarımı söz konusudur.

“*Birden gerçekten kopardım. Kendimi unutturdum. Lâmbanın kısık aydınlığında duvarları seyredirdim. Karşı evlerin bombalar altında yıkıldığı geceyi düşünürdüm. (...) Nasıl sığmıştı o gürültü bu odaya? Karşıdaki evler yıkılınca, onlarda sevişmenin en derin zevkini tadmışlardı. Kalkıp pencereden bakmaya bile üşenmişlerdi. Varsın yıkılsındı ne varsa. Varsın dünyada kimsecikler kalmasın. Varsın bu ev de çöksün. Daha iyiydi.*” (Akbal, 1967: 12-13)

³ Türkçede söz ve düşünce aktarımı konusunda ayrıntılı bilgi için bk. ÖZÜNLÜ, Ünsal (2001). *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Multilingual Yayınları, İstanbul; EZİLER-KIRAN, Ayşe (2003). “Dilde Çokselsilik”, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yayınları, İstanbul, ss. 175-192; GÜL, Münteha (2007). “Söz ve Düşünce Aktarımı”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 2/2, Spring 2007, ss. 239-256; ARSLANTAŞ, Hatice (2002). “Türkçede Dolaylı Anlatım”, *Ana Dili (Dil ve Edebiyat Dergisi)*, S. 27, TÖMER, Ankara, ss. 46-55; ARNAZAROV, Seyitnazar (1996). “Dolaylı ve Dolaysız Anlatımın Sözdizimsel Özellikleri”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, S. 6, TÖMER, Ankara, ss. 67-69; GÜLMEZ, Gülnihal (1988). “Dolaylı / Dolaysız Anlatım ve Ötesi”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, S. 10, Dil Derneği Yayınları, Ankara, ss. 486-491; AKŞEHİRLİ, Soner (2011). “Söz Edimleri Kuramı Açısından Kurgusal Anlatı Metinlerinde Söz Aktarımı”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 6/2, Spring 2011, ss. 143-162.

Yukarıdaki örneklerde herhangi bir emir söz konusu değildir. “Var-” eylemiyle sağlanmış bir umursamazlık anlaşılmaktadır. Cümlelerin yer aldığı bağlamda verici, kaldığı bir odada daha önce kalmış olanları hayal ederek onlar hakkında yorumlar yapmaktadır. Yani cümlelerde verilenler, hayaldeki kişilerin aklından geçenlerin tahminidir. “Varsın-**dı** yıkılsındı ne varsa. Varsın-**dı** dünyada kimsecikler kalmasın-**dı**. Varsın-**dı** bu ev de çöksün-**dü**.”⁴ cümlelerinde iletilenlerin geçmişte düşünüldüğü tahmin edilmekte ve bunlar, -{DI} ekinden yararlanılarak verici tarafından okura aktarılmaktadır. Dolayısıyla bu cümleler, “Varsın yıkılsın ne varsa. Varsın dünyada kimsecikler kalmasın. Varsın bu ev de çöksün’ diye düşünmüşlerdi.” biçiminde algılanmaktadır.

“Varsın yıkılsındı ne varsa.” cümlesi, kurallı hâle getirildiğinde şöyle bir görünüm ortaya çıkar:

Ne varsa varsın yıkılsın	-	<u>(i)</u>	-	dı
ad	+	ek eylem		

yüklem				

Böylece yüklemi iç cümle olan bir yapı oluşmakta, öznesi derin yapıda kalmış bu yapı, ad cümlesi olarak kullanıma çıkmaktadır. Bu durumda cümleye bir özne gerekir:

özne	_____	yüklem
o		ne varsa varsın yıkılsın - (i) - dı
onların düşündüğü		
onların aklından geçen		
onların düşüncesi		
...		

Burada “*idi*” eylemi, aslında “*düşünmüşlerdi*” eyleminin yerini tutmaktadır. Eylem düşüp yerini ek eyleme bıraktığında hareket, bir çeşit edilgenlik kazanmaktadır. Nasıl ki “*O, kalem aldı.*”⁵ cümlesinin yüklemdeki eylem edilgen hâle getirildiğinde “*Kalem alındı.*” biçiminde bir cümle ortaya çıkıyor ve *al-* eylemini yapan özne ortadan kalkıyorsa emir kipi ekiyle çekimlenmiş bir eylemin kurduğu cümle de aktarılırken aktarma eylemi kullanılmıyor, aktarma işini *i-* eylemiyle bunun üzerine gelen -{DI} ya da -{MIŞ} eki üstleniyorsa aynı şekilde bu cümleyi söyleyen ya da düşünen özne de ortadan kalkmakta, gizlenmektedir:

<u>O,</u>	<u>kalem</u>	<u>aldı.</u>	/	<u>Kalem</u>	<u>alındı.</u>
özne	nesne	yüklem		nesne	yüklem

<u>Onlar,</u>	<u>“Varsın yıkılsın ne varsa.” diye</u>	<u>düşünmüşlerdi.</u>	/	<u>“Ne varsa varsın yıkılsın”dı.</u>
özne	belirteç tümleci	yüklem		yüklem

⁴ Derin yapıda kalan birimler, koyu yazılmıştır.

⁵ Kaynak gösterilmeyen cümleler, yazar tarafından oluşturulmuştur.

Onlar, (içlerinden) “Varsın yıkılsın ne varsa.” demişlerdi. / “Ne varsa varsın yıkılsın”dı.
özne nesne yüklem yüklem

Emir kipi ekiyle çekimlenmiş eylemle kurulan cümle, “de-, düşün-” vb. bir aktarım eylemi kullanılarak dolaysız yani aynen aktarıldığı durumda nasıl ki bir iç cümle sıfatıyla belirteç tümleci ya da ad görevini üstlenip nesne oluyorsa aktarım eylemi yerine ek eylem *i-* üzerine gelen *-{DI}* ya da *-{mİş}* ekleriyle birleştiği durumlarda da ad görevini üstlenip yüklem çekimine girmektedir.

İç cümle görünümündeki yapıda emir kipi eki, olay anına gönderme yaparken ek eylem üzerine gelen *-{DI}* ve *-{mİş}*, anlatı anına işaret eder; aktarılan söz ya da düşüncenin geçmişte kaldığını bildirir. Bu nedenle yukarıdaki örnek düşünüldüğünde aktarılan cümlede zaman, gelecek zamandır. Çünkü geleceğe yönelik bir istek söz konusudur. Ancak bu istek, geçmişte kalmıştır.

“Bu adam koskocaman, çam yarması gibi bir adam, söylediklerine göre İnce Memed küçücük, bir çocuk gibi bir şeydi. Ama onu tanıyan Çiçeklidesi köylülerine ne oluyordu, niçin bu adam İnce Memedir desinler de ağıt söylesinlerdi üstüne? Eğer bu adam İnce Memed değilse, bütün Türkiyeye İnce Memedin öldürüldüğü bildirilmiş, onun ölümünü boy boy resimler basarak gazeteler bile yazmışlardı. Hayır, bu adam İnce Memeden başkası olamaz, diye düşündü.” (Kemal, 1990: 188-189) örneğinde “desinler-di”, “söylesinlerdi” ifadelerinde kişinin düşündüklerinin aktarımı sağlanmaktadır. Örneğin sonunda verilen “düşündü” sözüyle bunların aktarılan söylem olduğu açığa çıkmaktadır. Verici, şaşkınlık içinde karşıladığı durumu geçmişte “Niçin bu adam İnce Memedir desinler de ağıt söylesinler üstüne?” diyerek dile getirmiştir. Anlatı zamanında bu cümleler, *-{DI}* eki kullanılarak olduğu gibi aktarılmaktadır. Bu nedenle *-{sInIArDI}* biçiminde birleşik bir yapı oluşmamakta, *-{DI}* eki, emir kipinin üçüncü çoğul kişisiyle (*-{sInIAr}*) çekimlenmiş bir eylemin kurduğu cümlenin üzerine gelmektedir:

1. O, “Niçin bu adam İnce Memedir desinler?” diye düşündü.
özne belirteç tümleci yüklem

=

onun düşündüğü niçin bu adam İnce Memedir desinler - (i) - di
özne yüklem

2. O, “Niçin ağıt söylesinler üstüne?” diye düşündü.
özne belirteç tümleci yüklem

=

onun düşündüğü niçin ağıt söylesinler - (i) - di üstüne
özne yüklem

“O gün ne güzel bir gündü! Deniz ne serindi! Ne güler yüzlüydü sandallar, çocuklar, kadımlar!... Sanki kimse kimseye bütün gün sövmemişti... (...) Bugün kimse ölmesindi. Bugün dövüş edilmesin, bugün kimse ağlamasındı.” (Abasıyanık, 1970: 39) örneğinde de vericinin geçmişte olay anında aklından geçen

düşüncelerinin anlatı anında aktarımı söz konusudur. Verici, kendine ait düşünceleri aktardığında -{DI} ekini kullanmıştır:

özne	yüklem
<u>benim istediğim / düşündüğüm</u>	<u>bugün kimse ölmesin - (i) – di</u>
<u>benim istediğim / düşündüğüm</u>	<u>bugün dövüş edilmesin - (i) - di</u>
<u>benim istediğim / düşündüğüm</u>	<u>bugün kimse ağlamasın - (i) – dı</u>

“Fuzulî, ihtiyarın zehirlenerek öldürüldüğünü duyunca kaldığı medrese hüccesine gidip hançeri tekrar incelemeye karar vermeden önce bütün bunları düşünüyordu. Bir defa, kapıcının dediği gibi kütüphaneci zehirlenmemişti, yüzüğü zehiri içmişti. ‘Adamı esrar çekiyor sanmakla ne kadar safca davranmışım meğer!’ diye hayıflandı o yüzden. Peki ama neden intihar etsindi?” (Pala, 2004: 22) örneğindeyse emir kipi ekiyle (-{sIn}) çekimlenmiş eylemin kurucu olduğu cümlede verici, geçmiş zamanda kütüphanecinin intihar etmesini şaşkınlık içinde karşılamakta ve bunu sorgulamaktadır. -{DI} eki, hem sorgulamanın geçmişte kaldığını anlatmakta hem de vericinin düşüncesini aynen aktarmaktadır.

“Hâcer’in aklından Topal Duran geçti. Sakın düşmanı o olmasındı?” (Kemal, 1970: 72) örneğinde de geçmiş zamana ait şüphe içeren bir düşüncenin aktarımı vardır.

Aşağıdaki örnekte iki kişi arasında geçen konuşmanın aktarım yoluyla verildiği görülmektedir:

“Sonra bir gün, yani askerden sonra bir gün, Eminönü meydanında kuşlara yem atıyordum ki, biri omzumu dürttü. Bir de baktım, Şaban. Ayaküstü hal hatır muhabbetinden sonra kendi yolumuza gideriz diye düşünmüştüm, ama öyle olmadı. Kendimizi Piyer Loti’de, bir zamanlar harikulade bir manzara teşkil ettiği iddia edilen bataklığa bakıp çay içerken buluverdik. Eee daha daha nasıldı? Köyden ayrılmaya karar vermişti. Birkaç hafta önce İstanbul’a gelmiş, işe başlamıştı. Ne iş yapıyordu? Serbest çalışıyordu. Yani tam olarak ne yapıyordu? Alım satım gibi. Bu konuyu daha fazla kurcalamamalıydım herhalde. Peki ben nasıldım? İyiydim. Ben bir reklam ajansında metin yazarıydım askerden önce, biliyordu değil mi? Yok, bilmiyordu. Öyleydim işte, askerden önce bir reklam ajansında çalışıyordum ben. Ama şimdi bir televizyon programı için metinler yazmaya başlamıştım. O ünlü şovmen vardı ya, ha biliyordu, işte onun programında yaptığı esprileri ben yazıyordum. Pek memnun değildim açıkçası. Olsundu, ekme parasıydı. Doğru düzgün para kazansaydım bari, o da olmuyordu ki. Bak eşek kadar herif, hâlâ annemle yaşıyordum. Dert ettiğim şeye baktı, Şaban Beşiktaş’ta üç odalı bir ev tutmuştu, ev kocamandı ve kirası da uygun sayılırdı, yarısını ödemeye gücüm yeterse yanına taşınabilirdim. Hadi ya, ciddi miydi? Ama nasıl olurdu? Teşekkür ederimdi ama vallahi dünyada olmazdı. Uzatmayayımıdı yahu, neydi yani? O da İstanbul’u doğru düzgün tanımıyor, yalnızlık çekiyordu. Arkadaşlık ederdik işte birbirimize. Dur ben bir düşüneyimdi. Sahi telefonu kaçtı? İşte asker arkadaşım Şaban’ın, bu hoş tesadüften onbeş gün sonra ev arkadaşım oluşunun hikâyesi böyleydi.” (Canıgüz, 2013: 5-6)

Örnekte, konuşulanların -{DI} ekiyle aktarıldığı, sadece emir kipi ekleriyle çekimlenmiş eylemlerin değil başka zaman eklerinin yer aldığı eylemlerin kurduğu cümlelerin de aktarılan söyleme dönüştüğü dikkati çekmektedir. Özellikle “Teşekkür ederimdi.” cümlesinde aktarım, açıkça görülür. Bu cümlede birleşik -(A)rdI ekinin kullanımı, kişi ekinin (-{Im}) zaman ekleri arasına girmesi söz

konusu değildir. Geçmiş zamanda, karşılıklı konuşma sırasında söylenmiş “Teşekkür ederim.” cümlesi, anlatı zamanında {-DI} ekiyle aktarılmakta; ek, cümlenin tamamını kapsamaktadır:

Ben, “Teşekkür ederim.” dedim. = Benim dediğim, “Teşekkür ederim.”-(i)-di.

“Olsundu.” cümlesindeyse Şaban’a ait bir sözün aktarıldığı izlenmekte, bu örnek de aktarılan söylem aynen alındığı için dolaysız aktarım görünümü sergilemektedir:

Şaban, “Olsun.” dedi. = Şaban’ın dediği, “Olsun”-(i)-du.

Aynı bağlamda yer alan “Dert ettiğim şeye baktı.” cümlesindeyse yüzey yapıda yer almayan ancak derin yapıda varsayılan ikinci tekil kişi emir kipi ekinin (-{Ø}) üzerine {-DI} eki gelmiş görünmektedir: *bak-Ø-tı*. Burada da yine aslında emir kipi ekiyle çekimlenmiş eylemin kurduğu cümlenin ad görevini üstlenerek yüklem olduğu dikkati çeker. Yapı, bağlamdan bağımsız olarak değerlendirildiğinde *bak-* eyleminin geçmiş zaman eki {-DI} ve üçüncü tekil kişi eki {-Ø} ile çekimlendiği (*bak-tı-Ø*), cümlenin öznesinin üçüncü tekil kişi / o olduğu düşünülebilir. Ancak burada özne, anlamı yönlendirmektedir. Metin içinde karşılıklı konuşmaya ait olduğu görülen cümle, bağlamdan anlaşıldığı kadarıyla vericinin karşısındaki Şaban’a aittir ve konuşma sırasında vericiye yönelik olarak “*Sen, senin dert ettiğin şeye bak-Ø.*” biçiminde söylenmiş olmalıdır. Ancak verici, bunu aktarırken “*dert ettiğin*” yapısındaki ikinci tekil kişi iyelik ekini (-{In}) birinci tekil kişi iyelik ekiyle (-{Im}) değiştirerek verir. Çünkü kendi davranışına yöneltilen eleştirel bir bakışı aktarmaktadır:

Şaban, “Dert ettiğin şeye bak-Ø.” dedi. = Şaban’ın dediği, “Dert ettiğim şeye bak-Ø.”-(i)-tı. = Dert ettiğim şeye bak-Ø-tı.

Yukarıda görüldüğü üzere dolaysız aktarımın yanı sıra bazen de {-DI} ya da {-mİş} ekleriyle aktarıldığı anlaşılan söylemde kişi, zaman gibi konularda bazı dönüşümler yapıldığı ve aktarma eylemi yerine yine *i-* eyleminden yararlanıldığı görülür. Söz üzerinde değişiklik yapıldığı için bunların dolaylı aktarım örneği sayılabileceği düşünülmektedir. Bu tür yapılar, çalışmalarda ayrı bir başlık hâlinde alınmakta; “*özgür dolaylı anlatım*” (Gülmez, 1988: 486), “*bağımsız dolaylı söz aktarımı*” (Gül, 2007: 250), “*deyiştirilmiş dolaylı anlatım*” (Arslantaş, 2002: 50) gibi terimlerle verilmektedir. Dolaylı ve dolaysız aktarımın özelliklerinin birlikte görüldüğü bu yapıları anlatan Arslantaş, “*Bu tür dolaylı anlatımlarda aktarma eylemi yerine -dI geçmiş zaman eki kullanılır. Bilinen dolaylı anlatım türünde iletilen konuşma biçimlerinin hepsi deyiştirilmiş dolaylı anlatımlarda bulunabilir. Anlatıcının kendi deyişi, konuşmacının kendi deyişine baskındır. Onun deyişinin yerine geçmiştir.*” (2002: 50) der. Bu nedenle incelenen örneklerde aktarım sırasında değişiklik yaşayanların, bağımsız dolaylı aktarım örneği olduğu düşünülmektedir.

Aynen aktarımlarda ya da aktarım durumunda kişi eklerinin dönüştürülmesiyle birinci kişi emir eklerinin (-{AyIm}) / (-{Allm})⁶ üzerine de {-mİş} ya da {-DI} eklerinin geldiği görülebilir. Yukarıdaki

⁶ {-AyIm} ve {-Allm} ekleri, araştırmacılar tarafından emir kipi ve istek kipi içinde değerlendirilebilmektedir. Konuyla ilgili tartışmalar ve farklı görüşler için bk. ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004). “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk*

örnekte “Uzatmayayımı yahu.”, “Dur ben bir düşünüyümdü.” söylemlerinde böyle bir durum vardır. Ancak iki ifade arasında konuşucu farkı bulunur. Bu da aktarım türünü etkiler. “Uzatmayayımı” sözü, vericiye karşı taraf söylenen “uzatma” cümlesinin aktarımıyken diğeri, doğrudan vericiye ait olan “düşünüyüm” cümlesinin aktarımıdır. Bu nedenle “Uzatmayayımı yahu.”, bağımsız dolaylı aktarım; “Dur ben bir düşünüyümdü.”, dolaysız aktarım örneğidir:

Şaban, “Uzatma-Ø yahu.” dedi. = Şaban’ın dediği “Uzatmayayım yahu.”-(i)-di.

Ben, “Dur ben bir düşünüyüm.” dedim. = Benim dediğim, “Dur ben bir düşünüyüm.”-(i)-di.

– Çıktın mı Pelvan... Aman Yavaş... – Vahit söğmeye başlayınca güldü–: Nasıl Güldane’nin oyunu?
 – Bırak yahu? Sen nerden baktındı arkadaş?..
 – Perdenin aralığından...
 – Haniya?.. Kapanmış yahu... Tüm kapanmış...
 – Yok be... El kadar açıldı.
 – Kapanmış namussuz...
 – Gürültü etme, dedim. Sezdirdin kapattılar. Bahtına küs Pelvan... Hadi atla da gidelim ağır ağır...
 –Kollarını açıp kapayarak ısınmaya çalıştı–: Soğuk yaman... Dondum...
 – Ağaya bak!.. Güzelce baktı oyunlara... Şimdi gidelimmiş... Ayıptır.” (Tahir, 2007: 11-12) örneğinde “gidelim” biçiminde söylenen cümle, verici tarafından {-mİş} eki kullanılarak “gidelimmiş” biçiminde aktarılmaktadır. Dolaysız aktarım olarak alınabilecek bu yapıda {-mİş} eki; başkasından duyma, sonradan öğrenme gibi bir işlev üstlenmez. Vericinin söz konusu iletiye itirazını, eleştirisini, bunu beğenmeyişini yansıtır. Böylelikle {-DI}’nın yanı sıra {-mİş} ekinin de tanık olunan söylemlerin aktarımında kullanılabilirdiği görülmektedir.

“Kırk beş saniye sonra karşımda oturmuş, anlatıyordu: (...) Dükkanı beğenmiş, bir de kızları görmeliymiş, onlar şu an Beyoğlu’nda bir kilisede bilmem ne törenindeymişler, taksiye atlayıp gidecek, onları da alıp dönecekmiş, geçerken bana gümrükten bir karton sigara alsınmış istersem. (...)
 Sabah olmak üzere.
 Leon gelmedi.

Otuz altı lira kârdayım.” (Günay, 2008: 14)

Yukarıdaki örnekte de konuşma, iki kişi arasında geçmektedir. Verici, Leon isimli kişinin daha önce kendisine ilettiği bilgileri aktarmaktadır. Yani Leon’un konuşması sırasında alıcı konumunda olan kişi (ben), Leon’un söylediklerini aktarırken verici konumuna geçmiştir. Bu nedenle Leon’a ait olduğu anlaşılan ve “Geçerken sana gümrükten bir karton sigara alayım istersen.” biçiminde söylenmiş olduğu düşünülen cümle, alıcı aktarıcı rolüyle verici konumuna geçtiğinde kişi değişikliğiyle “Geçerken bana gümrükten bir karton sigara alsınmış istersem.” şeklinde verilmiştir ve bağımsız dolaylı

Gramerinin Sorunları, Toplantısı (22-23 Ekim 1993), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 61-66.; TÜRKYILMAZ Fatma (1999). Tasarlama Kiplerinin İşlevleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 15-18; KORKMAZ, Zeynep (2003). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 648-652; ERGİN, Muharrem (2002). Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım, İstanbul, s. 305-308.

aktarım örneğidir. Söylemde $\{-mIş\}$ eki, tanık olmamayı değil vericinin söz konusu ifadeleri beğenmediğini vurgulamaktadır.

Üstünova'nın verdiği; “*Emir geldi. Mektup yazmasınlarmış.*” (2004: 684) örneğindeyse verici konumundaki kişiye bir emir geliyor. Emirde üçüncü kişilere yönelik bir emir olarak “*Mektup yazmasınlar.*” ifadesi vardır. Verici konumundaki kişi, bu emrin alıcısıdır ancak uygulayıcısı değil üçüncü kişilere aktaran konumundadır. Emir verilirken tanık olmadığı için de bunu aktarırken $\{-mIş\}$ 'tan yararlanmış. Dolayısıyla burada $\{-mIş\}$ eki, öğrenilen bilgiyi aktarma işlevini üstlenmiştir ve cümle, dolaysız aktarım özelliği taşır.

“*Annesi diyordu. Amerikalara gitsinmiş de adam olsunmuş. Sanki bizimkiler burada kaldılar da adam olamadılar.*” söyleminde de anneye ait “*Amerikalara gitsin.*”, “*Adam olsun.*” cümlelerinin aktarımı, $\{-mIş\}$ ekiyle sağlanmıştır. Ancak bunlar, verici tarafından tanık olunan söylemlerdir. Aktarım yapılırken $\{-mIş\}$ 'ın kullanılmasının nedeni, vericinin bu sözlere katılmadığını, cümlelerin sahibi olan anne ile alay ettiğini, onu küçümsediğini göstermektedir.

Görülmektedir ki emir kipi eklerinin üzerine $\{-DI\}$ ya da $\{-mIş\}$ eklerinin geldiği durumlarda aktarım söz konusu olmakta, emir kipi ekleriyle kurulmuş cümlelerin aktarımı için *i-* eyleminden yararlanılabilmektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sonuç ve Tartışma

Dil bilgisi kitaplarında emir kipinin hikâye ve rivayet çekiminin olmadığı söylenmekle birlikte kullanımlarda bu tür yapılar sıklıkla rastlanmaktadır. Özellikle üçüncü kişiler olmak üzere emir kipi eklerinin $\{-DI\}$ ve $\{-mIş\}$ ekleriyle birleşebildiği görülür. Ancak incelenen örneklerden anlaşılmaktadır ki söz konusu ekler; $\{-sInDI\}$, $\{-sInIArdI\}$, $\{-sInmIş\}$, $\{-sInIArmIş\}$, $\{-AyImdI\}$, $\{-AllmmIş\}$ vb. biçimde birleşik ek yapısı oluşturmamakta, dolayısıyla emir kipinin hikâye ve rivayet çekimi söz konusu olmamaktadır. Karahan, bu tür yapılarda emir kipi ekiyle çekimlenen eylemin ad görevini üstlendiğini belirtir (2004: 71). Abik de Karahan gibi bu yapılarda emir çekimli şekillerin $\{-DI\}$ ve $\{-mIş\}$ ile kalıplaşarak ad gibi kullanıldıklarını düşünür (2000: 76). Bu yaklaşım, doğrudur ancak değerlendirilen örnekler göstermiştir ki sadece emir kipi ekiyle çekimlenen eylem değil eylemin kurucu olduğu cümle, ad görevini üstlenmekte ve *i-* eylemine gelen $\{-DI\}$ ya da $\{-mIş\}$ ile yüklem çekimine girmektedir. Böylece $\{-DI\}$ ve $\{-mIş\}$ eklerinin kapsama alanına sadece emir kipi ekleri değil emir kipi ekleriyle çekimlenmiş eylemlerin kurduğu cümlelerin tamamının girdiği dikkati çeker. Sonuçta yüklemi iç cümle görünümünde olan bir yapı oluşur ve öznesi derin yapıda kalmış bu yapı, ad cümlesi olarak kullanıma çıkar. Abik, çalışmasında bu kullanımların bir aktarma görevi olabileceğine, bu nedenle daha fazla örneğin bu bağlamda incelenmesi gerektiğine değinmiştir (2000: 76). Ergin (2002: 324), Ediskun (2003: 206), Bacanlı (2006: 39) da emir kipi eklerinin üzerine gelen $\{-mIş\}$ ekinin aktarma işlevinden söz etmiştir. Çalışmada incelenen

örneklerden, {-mİş}'ın yanı sıra {-DI} ekinin de söz konusu yapı içinde *i-* eylemiyle birlikte söz ya da düşünce aktarımı işlevi üstlendiği anlaşılmaktadır. Aktarım, bağlam içinde belirlenebilirken bu yapılarla kimi zaman vericiye kimi zaman da başkasına ait düşünce ya da sözlerin aktarımı sağlanmaktadır.

Öneriler

İncelenen örnekler ve ulaşılan sonuçlardan hareketle belirlenen öneriler aşağıda sunulmuştur:

- Yüklemlerindeki eylemlerin emir kipi ekleriyle çekimlendiği cümleler, aynen verilir ve *i-* eyleminden yararlanılarak {-DI} ya da {-mİş} ekleriyle aktarılırsa bir çeşit dolaysız aktarımdan söz edilebileceği; cümlenin bu yapı içinde bazı değişikliklerle yer alması durumundaysa bağımsız dolaylı aktarım özelliği gösterebileceği düşünülmektedir.
- Emir kipi ekleri dışındaki zaman ekleriyle birlikte kullanılan {-DI} ve {-mİş} ekleri incelenirken de aktarım konusu göz önünde bulundurulmalı; hangi eklerin aktarım bildirmeyip birleşik ek yapısı oluşturduğu, hangilerinin cümle aktarımı görevi üstlendiği dikkatle değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- ABİK, Ayşehan Deniz (2000). "Emrin Hikâyesi ve Rivayeti mi?", *Dil Dergisi*, S. 96, Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, ss. 64-80.
- ADALI, Oya (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- AKŞEHİRLİ, Soner (2011). "Söz Edimleri Kuramı Açısından Kurgusal Anlatı Metinlerinde Söz Aktarımı", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 6/2, Spring 2011, ss. 143-162.
- ARNAZAROV, Seyitnazar (1996). "Dolaylı ve Dolaysız Anlatımın Sözdizimsel Özellikleri ", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, S. 6, TÖMER, Ankara, ss. 67-69.
- ARSLANTAŞ, Hatice (2002). "Türkçede Dolaylı Anlatım", *Ana Dili (Dil ve Edebiyat Dergisi)*, S. 27, TÖMER, Ankara, ss. 46-55.
- AYDIN, Özgür (2007). "Türkçede Üçüncü Kişi Buyrum Yapıları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 47, ss. 151-163.
- BACANLI, Eyüp (2006). "Türkçedeki Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, ss. 35-47.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- BENLİ, Nurdan (2013). *Eski Uygur Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin Yapı ve İşlev Bakımından İncelenmesi*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

DEMİR, Nurettin (2002). “Kıbrıs Ağızlarında İmiş Hakkında”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, ss. 129-139.

DENİZ YILMAZ, Özlem (2012). “Türkçe Kelime Çekimi Ulamları Dizgesi Üzerine: Fiil Çekimi Ulamları”, *Dil Araştırmaları*, C. 2, S. 11, Avrasya Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara, ss. 105-129.

EDİSKUN, Haydar (2003). *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004). “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları*, Toplantısı (22-23 Ekim 1993), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 61-66.

ERGİN, Muharrem (2002). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım, İstanbul.

EZİLER KIRAN, Ayşe (2003). “Dilde Çokseslilik”, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yayınları, İstanbul, ss. 175-192.

GENCAN, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara.

GÜL, Münteha (2007). “Söz ve Düşünce Aktarımı”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 2/2, Spring 2007, ss. 239-256.

GÜLMEZ, Gülnihal (1988). “Dolaylı / Dolaysız Anlatım ve Ötesi”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, S. 10, Dil Derneği Yayınları, Ankara, ss. 486-491.

JOHANSON, Lars (1971). *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems*, Studia Turcica Upsaliensia 1. Uppsala: Almqvist & Wiksell. [=Türkçede Görünüş, Çev. Nurettin Demir, Baskıda].

KARAHAN, Leylâ (2004). “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine” konulu tartışma, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı* (22-23 Ekim 1993), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 66-72.

KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZÜNLÜ, Ünsal (2001). *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2004). “Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. LXXXVIII, S. 635, ss. 678-686.

TÜRKYILMAZ, Fatma (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Örneklerin Alındığı Kaynaklar:

ABASIYANIK, Sait Faik (1970). *Sait Faik Bütün Eserleri IV – Mahalle Kahvesi, Havada Bulut*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

AKBAL, Oktay (1967). *Yalnızlık Bana Yasak*, Set Kitabevi Yayınları, İstanbul.

CANIGÜZ, Alper (2013). *Gizli Ajans*, İletişim Yayınları, İstanbul.

GÜNAY, Merih (2008). *Hiç*, Havuz Yayınları, Almanya.

KEMAL, Orhan (1970). *Kaçak*, Altın Kitaplar, İstanbul.

KEMAL, Yaşar (1990). *İnce Memed 3*, Toros Yayınları, İstanbul.

PALA, İskender (2004). *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*, Leyla İle Mecnun Yayıncılık, İstanbul.

TAHİR, Kemal (2007). *Sağırdere*, İthaki Yayınları, İstanbul.